

مطالعه موضوعی منابع کشف‌الاسرار امام خمینی^(س)

حمید بصیرت منش^۱

چکیده

کتاب کشف‌الاسرار از مهم‌ترین آثار امام خمینی به شمار می‌آید که در شناخت بهتر و کامل‌تر ابعاد سیاسی و اعتقادی ایشان حائز اهمیت فراوانی است. این اثر در ظاهر امر پاسخی است به جزوهای سی و چند صفحه‌ای که شبیهاتی را علیه باورهای مردم شیعه مذهب مطرح کرده بود، و در واقع امر کتابی است علمی و چند وجهی که حاوی مضامین مختلف در دفاع از مسائل عقیدتی مذهب تشیع و تنقید از نظام حکومتی ایران و طرح مبانی حکومتی اسلام می‌باشد. به لحاظ مضامین مختلف و متعدد این اثر، شناسایی منابع و مصادری که امام خمینی از آنها در تدوین کتاب بهره گرفته مورد توجه این مقاله است. با استخراج کلیه منابع و مآخذی که مؤلف کتاب کشف‌الاسرار به آنها اشاره کرده مشخص می‌شود که طیف قابل توجهی از آثار و منابع در رشته‌های مختلف اعم از: عقلی و کلامی، حدیثی و روایی، ملل و نحل، تاریخی، فقهی و... مورد ارجاع و استناد وی قرار گرفته است.

۱- استادیار گروه تاریخ پژوهشکده امام خمینی^(س) و انقلاب اسلامی e-mail:basirat1341@yahoo.com

کلید واژه‌ها: اسلام، تشیع، امام خمینی، کشف‌الاسرار، علی اکبر حکمی زاده، کسروی، شریعت سنگلجی، وهابیت

مقدمه

کتاب *کشف اسرار* یا *کشف الاسرار*^۱ یکی از مهم‌ترین آثار و تألیفات امام خمینی و نخستین کتاب چاپ شده ایشان به شمار می‌آید. این کتاب در اوایل سال ۱۳۲۳ چاپ و منتشر گردید^۲ و پاسخی است به شبهات علی اکبر حکمی زاده که در کتابچه جزوه مانندی تحت عنوان *اسرار هزار ساله* حملات شدیدی را علیه اعتقادات مذهب تشیع و روحانیت مطرح کرده بود. با توجه به پرسش‌های حکمی زاده، پاسخ امام خمینی حیطه وسیعی از موضوعات عقیدتی تا مسائل سیاسی روز را در برمی‌گیرد. براین اساس، مسئله مورد توجه این مقاله این است که با توجه به مدت کوتاهی که صرف تدوین کتاب شده (حدود دو ماه) ایشان از چه منابعی در جهت پاسخ به شبهات مطرح شده استفاده کرده است؟ در این زمینه تاکنون پژوهشی صورت نگرفته است. در این مقاله سعی شده کلیه آثار و منابع مورد استفاده کتاب *کشف الاسرار* گردآوری و نام کامل کتاب‌ها و مؤلفان آنها تکمیل شده و دسته‌بندی شوند.

علی اکبر حکمی زاده و شبهات او

کتاب *اسرار هزارساله* نمونه‌ای از شبهاتی بود که از مدت‌ها پیش از این با استفاده از فضای ضدروحانیت دوران حکومت رضاشاه، امکان تبلیغ یافته بود و سید احمد کسروی پیشاهنگ و سردمدار این جریان شناخته می‌شد، از این رو، جزوه مذکور همراه با نشریه پرچم و از سوی انتشارات پیمان که مبلغ آراء کسروی بود در نیمه مهر سال ۱۳۲۲ چاپ و منتشر گردید و چند ماه بعد در بهمن

۱- اطلاعات کتابشناسی این کتاب در فهرست کتاب‌های چاپی فارسی خانبابا مشار این چنین است:

کشف الاسرار (رد بر اسرار هزار ساله حکمی زاده) حاج آقا روح الله بن سیدمصطفی خمینی، تهران: ۱۳۶۳ ق، سربی، رقیعی، ص ۴۲۸. لازم به ذکر است که در چاپ‌های متعددی که از این کتاب تا دوران انقلاب و پس از انقلاب اسلامی صورت گرفت نام کتاب گاه با ال (*کشف الاسرار*) و گاه بدون ال (*کشف اسرار*) درج شده است. ملاک این مقاله نحوه درج نام کتاب در فهرست خانبابا مشار است.

۲- تاریخ درج شده در چاپ اول کتاب ۱۵ ربیع الثانی ۱۳۶۳ (مطابق با ۲۰ فروردین ۱۳۲۳) می‌باشد.

ماه کتاب شیعی‌گری کسروی انتشاریافت (جعفریان ۱۳۸۵: ۴۲). شبهات مطرح شده در کتاب *اسرار هزار ساله* به‌ویژه از آن جهت که مؤلف آن مدتی از طلاب حوزه علمیه قم و فرزند یکی از روحانیون این شهر بود (بدلا ۱۳۷۸: ۱۹۵) در محافل و در میان طلاب حوزه مورد بحث قرار گرفت. هنوز مدت زیادی از سرنگونی رضاشاه (شهریور ۱۳۲۰) نگذشته بود که روحانیت شیعه و اعتقادات مذهب تشیع آماج چنین حملاتی قرار می‌گرفت. فضای فرهنگی حاکم بر این دوره این اجازه را به مخالفان حریم تشیع و روحانیت می‌داد که دیدگاه‌های خود را هرچند با لحنی مسموم بیان کنند. رئوس شبهاتی که حکمی‌زاده در سیزده پرسش مطرح ساخت از این قرار بود:

- ۱- معنای شرک و اینکه حاجت خواستن از پیغمبر (ص) و امام (ع) و شفا خواستن از تربت و سجده کردن بر آن و ساختن گنبد و بارگاه شرک هست یا نه؟
- ۲- پرسش و مناقشه در مورد استخاره کردن؛
- ۳- چرا از امامت در قرآن سخنی گفته نشده تا جلو نزاع گرفته شود؟
- ۴- مناقشه در مورد احادیثی که ثواب زیارت و عزاداری را برابر با ثواب هزار شهید می‌داند؛
- ۵- پرسش و مناقشه در مورد نیابت مجتهدان از طرف امام زمان (عج) و حدود آن در ولایت و حکومت؛
- ۶- سؤال و مناقشه در مورد ممر معاش روحانیت؛
- ۷- نکاتی در مورد تبعات ناشی از ظلمه دانستن حکومت از سوی روحانیان؛
- ۸- علت مخالفت مجتهدان با پرداخت مالیات و حرام دانستن آن و پرسش از نحوه جایگزینی زکات به جای مالیات؛
- ۹- آیا اطاعت از قوانین بشری واجب است یا نه و مجازات متخلف چیست؟
- ۱۰- سؤال در مورد تغییر احکام و قوانین براساس زمان و مکان و سندیت این مطلب که: «قوانین اسلام برای همیشه است»؛
- ۱۱- تکلیف احادیثی که با عقل ناسازگار است چیست؟
- ۱۲- با احادیثی که با علم و عقل و زندگی ناسازگار است چه باید کرد؟

۱۳- علت اینکه امروز مردم به دین بی‌علاقه شده‌اند چیست؟ (حکمی زاده ۱۳۲۲: ۳۸-۳۷).

کتاب کشف الاسرار و ویژگی‌های آن

امام خمینی که در این زمان یکی از مدرسان حوزه علمیه قم بودند، با اطلاع از تأثیر شبهات مطروحه در کتاب *اسرار هزار ساله*، درصدد برآمدند به این مطالب پاسخ گویند. مرحوم حجت‌الاسلام و المسلمین سیداحمد خمینی در این باره گفته‌اند:

حضرت امام فرمودند، یک بار در حال رفتن به مدرسه فیضیه مشاهده کردم که عده‌ای دارند راجع به کتاب *اسرار هزار ساله* بحث می‌کنند. ناگهان به ذهنم آمد که ما داریم درس اخلاق می‌گوییم حال آنکه این بحثها در حوزه‌ها هم نفوذ پیدا کرده است. امام تصمیم می‌گیرند از وسط مدرسه فیضیه برگردند و دیگر به درس نمی‌روند، طی یک ماه تا چهل روز تقریباً همه کارها را کنار می‌گذارند و کتاب *کشف الاسرار* را می‌نویسند. (دلیل آفتاب ۱۳۷۵: ۵۹).

علاوه بر امام، برخی از روحانیان صاحب قلم نیز درصدد برآمدند تا به شبهات کتاب *اسرار هزارساله* پاسخ گویند. از جمله آیت الله شیخ محمد خالصی زاده کتابی تحت عنوان *کشف‌الاستار*^۱ نگاشت، باین حال، گفته شده کتاب امام خمینی (یا به تعبیر آن زمان حاج آقا روح الله خمینی) به عنوان نظر رسمی حوزه پذیرفته شد (بدلا ۱۳۷۸: ۲۰۲). اهمیت کتاب *کشف‌الاسرار* امام خمینی از آن جهت بود که:

اولاً، به ریشه‌شناسی و تبارشناسی شبهات حکمی زاده پرداخته و نشان می‌داد که مطالب او برگرفته از آراء مخالفان مذهب تشیع همچون ابن تیمیه و پیروان او در قرون جدید یعنی فرقه وهابیت می‌باشد. دراین راستا، امام که با سابقه حکمی زاده آشنا بود، او را شاگرد کسروی می‌دانست که به همراه یکی از روحانیون سنت شکن این دوران یعنی شریعت سنگلجی، متأثر از جنبش ضدشیعی وهابیت بودند.

۱- اطلاعات کتابشناسی این کتاب در فهرست کتاب‌های چاپی فارسی خانبابا مشار به این قرار است: *کشف‌الاستار* جواب بر *اسرار هزار ساله*، حاج شیخ محمدبن مهدی خالصی زاده، ناشر محمد حسین محمدی اردهالی، تهران، ۱۳۲۲ش، سربی.

ثانیاً، پاسخ امام خمینی هرچند در مدت کوتاهی تهیه شده بود، با این حال با بهره‌گیری از منابع و مصادر فراوان در زمینه‌های مختلف علوم اسلامی و استناد به آثار و احادیث مورد قبول اهل تسنن، به دفاع از کیان مذهب تشیع به عنوان ادامه‌دهنده راه صحیح و اصیل اسلام، به نگارش در آمد.

ثالثاً، امام با استفاده و اشاره به مشی سیاسی و فرهنگی علما و مجتهدان و روحانیان مکتب تشیع از حریم و منزلت و جایگاه آنان به نحوی شایسته دفاع کرده و نقش آنان را در تحولات سیاسی معاصر ایران و کشورهای اسلامی به خوبی نمایان ساخت.

رابعاً، با بحث‌های منطقی و استدلالی بر جاودانی بودن اسلام و اطاعت از فرامین الهی و مقررات اسلامی تأکید و سعادت بشر را در گرو آن دانست.

خامساً، لحن شدیدی علیه سیاست‌های دوران رضاشاه داشت و دولت‌مردان و زمامداران و اولیای امور را سخت مورد انتقاد قرار می‌داد.

ریشه‌شناسی افکار حکمی زاده

کتاب کشف‌الاسرار امام خمینی حاوی شش فصل است: ۱- توحید؛ ۲- امامت؛ ۳- روحانی؛ ۴- حکومت؛ ۵- قانون؛ ۶- حدیث. در واقع، امام شبهاتی که حکمی زاده مطرح کرده بود را در قالب این شش موضوع پاسخ دادند. لیکن در ابتدا و در خلال مباحث خود به ریشه‌شناسی افکار و شبهات او پرداخته و انگیزه‌های وی و همفکرانش را متذکر شدند. به این لحاظ با آنکه در جزوه/اسرار هزارساله اشاره‌ای به اندیشه وهابیت نشده، امام پاسخ خود را با توضیح در مورد سرگذشت محمدبن عبدالوهاب (مؤسس فرقه وهابی) آغاز می‌کند و معتقد است ریشه آراء حکمی زاده، اعتقادات وهابیت به پیروی از ابن تیمیه است. از این رو مطالب حکمی زاده را «نیم خورده وهابیه» (کشف الاسرار: ۱۰ و ۲۷ و ۳۹) و امثال آنها می‌داند و در جایی به تقلید او از بانی‌ها و بهائی‌ها اشاره می‌کند (ر.ک. به: کشف‌الاسرار: ۵۶).

امام در پاسخ به شبهه حکمی زاده در مورد شفاعت، ضمن ریشه‌یابی این بحث به اقتباس و تقلید برخی اهل قلم و نویسندگان تجددگرا از جمله طنطاوی^۱ در مصر و شریعت سنگلجی^۲ در ایران اشاره کرده و می‌نویسد:

ریشه این سخن از وهابیه است، آن هم گویا راجع به شفاعت جستن از مردگان است. پس از آن بعضی نویسندگان مصر این سخن را به طور دیگر بیان کرده و شفاعت را به طور کلی انکار کرده معنی شفاعت را پیش خود عبارت از تعلیمات انبیاء دانسته، پس از آن شیخ طنطاوی این سخن را پسند کرد و به اسم خود تمام کرد و خود را فاتح این سنگر بزرگ قلمداد کرد. نیم خورد مصریها به ایران آمد اول شریعت سنگلجی با یک جار و جنجالی که مخصوص خودش بود آن را به قوه ابتکار خود نسبت داد و شاهنامه‌ها در این باب خواند سپس این یاوه سرای بیهوش [یعنی حکمی زاده] نیم خورد وهابیه را که هر یک از اینها که ذکر شد خورده و بیرون دادند به عنوان زیاله‌های هزار ساله با این تعبیر خنک به رخ دینداران کشیده (کشف‌الاسرار: ۷۷).

مطالب و شبهاتی که حکمی زاده مطرح کرده بود، همچنین متأثر از آراء و اندیشه احمد کسروی بود از این رو امام، تعابیری چون ارباب بی‌خرد (ر.ک. به: کشف‌الاسرار: ۷۷)، ارباب خنک باف (ر.ک. به: کشف‌الاسرار: ۷۰)، ارباب افیونی (ر.ک. به: کشف‌الاسرار: ۳۰۳)، تهی مغزمدعی پیغمبری (ر.ک. به: کشف‌الاسرار: ۷۳)، برای کسروی به کار می‌برد و در جایی خطاب به حکمی زاده

۱- رفاعة رافع الطنطاوی از متفکران قرن ۱۹ مصر (م ۱۸۷۳م) است. دو اثر مهم او یکی *تخلص الابریز من تلخیص باریز و دیگری مناهج الالباب المصریه فی مباحج الاداب العصریه* می باشد. اندیشه او آشکارا از آراء متفکران عصر روشنگری قرن ۱۸ فرانسه اثر پذیرفته است. اگرچه ظاهر کلام او صبغه اسلامی دارد ولی معتقد به ضرورت تقلید از تمدن غرب به‌ویژه فرانسه است. طنطاوی آنچنان از واقعیات سیاسی زمان خود بی‌خبر بوده که نتوانسته نتایج ناگوار سیاسی تقلید از غرب را پیش‌بینی کند (ر.ک. به: حمید عنایت، *سیری در اندیشه سیاسی عرب*، صص ۲۷-۲۷).

۲- محمد حسن شریعت سنگلجی (م ۱۳۲۲ش) از روحانیون مجاز به فعالیت فرهنگی در دوره رضاشاه بود. او به گمان خود با نگرشی عقل‌گرایانه با خرافات (مشابه اعتقادات وهابی‌ها) مبارزه می‌کرد لذا در حرکت فکری او نوعی وهابی‌زدگی مشاهده می‌شود. آثار مهم شریعت سنگلجی عبارتند از: *کلید فهم قرآن*، *توحید عبادت یکتاپرستی*، *محوالموهوم و صحوالمعلوم*، *اسلام و رجعت* (ر.ک. به: رسول جعفریان، *جریانها و سازمانهای مذهبی- سیاسی ایران*، صص ۷۰۹-۷۰۶).

می گوید: چرا پیروی از آراء چنین دیوانه ابلهی می کنی که مشروبات مسکره و دود تاریک افیون مغز ناپاک او را افسرده کرده (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۶۰).

امام خمینی علاوه بر تأثیرپذیری حکمی زاده از وهابی ها و بهائی ها و آراء کسروی، ریشه سخنان او را در یکی از روزنامه های چاپ قفقاز ردگیری می کند و حتی ریشه افکار و آراء کسروی را نیز برخی از نحله های گذشته می داند. از آنجا که برخی از آراء کسروی متأثر از آموزه ها و اعتقادات دیانت زردشت بود، امام به نکته ظریفی در اغتشاش فکری کسروی اشاره می کند و می نویسد:

گمان نمی کردید یکی پیدا شود و ریشه سخنان شما را به جامعه نشان دهد که اینها را از کتاب پاره های زمانهای سابق جفت به هم کردید، پاره ای از آنها را از وهابیه و پاره ای از آنها را از بهائیه و پاره ای از آنها را که فحش و بدگویی به بزرگان دین است از روزنامه ملانصرالدین قفقاز و مانند آن دزدیدید منتهی در آن روزنامه بدگویی و بی آبرویی را با شیوه خوشمنزه دلربایی نوشته از شما آن مزه را هم ندارد. ریشه گفته های ارباب بیمزه گوی آمیغ و آخشیح^۱ تراش شما [یعنی کسروی] را پیدا کردیم گروهی از اهل اهواء و نحل بودند که در مقابل همه دیانات بودند. آنها می گفتند خدا و معاد هست دیگر چیز دیگری از شرایع و حدود و احکام نیست. اینها [کسروی و همفکران او] با اینکه این بیهوده را از اصحاب اهواء و نحل اخذ کردند و با آن دسته زردشت هم مخالف بوده با این وصف طرفدار زردشت هم هستند و این از بی خردی آنها است که خودشان هم نمی دانند چه می گویند و چه می کنند (کشف الاسرار: ۶۲-۶۱).

امام، در چند جا به پیروی کسروی از آیین زردشت اشاره می کند (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۵۹) و در جایی تأکید دارد که آتش این فتنه از آتشکده های فارس و پیروان زردشت و مزدک برخاسته (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۸) و حکمی زاده را به عنوان «گبران زردشتی مسلک و مجوسان آتش پرست» مورد حمله قلمی قرار می دهد (کشف الاسرار: ۹۹) و در فرازی دیگر از کتاب پس از پاسخ به انتقاد

۱- آمیغ به معنای حقیقت و آخشیح به معنای ضد یا مخالف است. آخشیح به معنای عنصر (جمع آن آخشیحان) هم به کار رفته است. از ابداعات کسروی، به کار بردن این گونه کلمات نامأنوس بود.

حکمی زاده در مورد پخش روضه از رادیو می نویسد: ما جز این حق داریم تشخیص دهیم که شما از پس مانده گیرها می خواهید بخورید و با اصل اساس دین مخالفت دارید؟ (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۲۱۵).

به اعتقاد امام انگیزه حکمی زاده از طرح شبهات «کینه های دیرینه از عرب و اولاد پیغمبر» (کشف الاسرار: ۸۹) و همان گونه که گذشت مخالفت با اساس دین بود. به طور خلاصه، ایشان در ریشه یابی شبهات مطرح شده از سوی حکمی زاده به موارد زیر اشاره کرده اند:

۱- آراء ابن تیمیه، ۲- آراء وهابی ها، ۳- آراء باب و بهاء، ۴- متفکران مصری مانند طنطاوی، ۵- شریعت سنگلجی، ۶- احمد کسروی، ۷- روزنامه هایی مانند *ملانصرالدین* چاپ قفقاز، ۸- اعتقادات زردشتی.

معرفی مآخذ مورد استفاده در کتاب کشف الاسرار

منابع و مصادر امام خمینی در تدوین کتاب *کشف الاسرار* را تحت عناوین زیر می توان دسته بندی کرد: ۱- قرآن و کلام معصومین، ۲- کتابشناسی و دایره المعارف، ۳- آثار فلسفی و کلامی، ۴- منابع تاریخ اسلام، ۵- آثار حدیثی - کلامی، ۶- کتاب های کلامی و جدلی (ردیه ها)، ۷- منابع فقهی، ۸- آثار فرهنگی و سیاسی دوران مشروطه به بعد، ۹- آثار نویسندگان خارجی (اروپایی و عرب)، ۱۰- منابع حدیثی علمای اهل سنت، ۱۱- سایر.

پیش از معرفی منابع و مصادر، لازم به تذکر است که در نقل مطالب از کتاب *کشف الاسرار*، چنانچه ضرورتی به تکمیل اطلاعات کتابشناسی بوده در قلاب [] قرار گرفته است.

الف) قرآن و کلام معصومین^(ع)

قرآن: بیش از یک صد بار به آیات قرآن کریم احتجاج شده.

نهج البلاغه: در بیان حق امام علی^(ع) در مورد خلافت خویش به خطبه شمشقیه، خطبه ۱۶۷، خطبه پنجم و خطبه ۱۴۶ و خطبه پس از بیعت با آن حضرت اشاره شده است (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۶۴).

صحیفه سجاده: دعای امام سجاد^(ع) در مورد لشکریان مورد استناد قرار گرفته است (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۲۲۶).

ادعیه: مانند زیارت جامعه کبیره.

ب) کتابشناسی و دایره المعارف الذریعه اثر شیخ آقا بزرگ تهرانی

امام از او به عنوان «متبحر» یاد کرده و در بحث سابقه بحث امامت در تاریخ اسلام و تشیع از الذریعه استفاده می کند و می نویسد چهار جلد آن طبع شده و امید است بقیه آن نیز طبع گردد. سپس تعداد چهل عنوان کتاب مرتبط با بحث امامت مربوط به قبل از دوران صفویه از این کتاب نقل می کند. عنوان کامل کتاب الذریعه الی تصانیف اهل الشیعه می باشد.

دایره المعارف فرید وجدی

استفاده امام از آراء و نظریات فلاسفه غربی از این کتاب است (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۱ و ۳۸ و ۴۴ و ۵۴).

ج) آثار فلسفی و کلامی

آثار ابن سینا

به کتاب های شفا، منطق الشفا، قانون و اشارات ابن سینا اشاره کرده اند. استناد امام به کتاب شفا از طریق کتاب اسفار ملاصدراست. امام از ابن سینا با عنوان شیخ الرئیس، اعجوبه روزگار، فیلسوف کبیر و رئیس فلاسفه اسلام نام می برد. در تعدادی از صفحات آراء ابن سینا را توضیح می دهد و در بحث شفاعت و بداء به نظریات او اشاره می کند (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۳۵-۳۴ و ۵۲-۵۱ و ۷۸ و ۸۴).

آثار ملاصدرا

به تناوب از اثر مهم ملاصدرا به صورت کتاب اسفار، نفس اسفار، اسفار اربعه اشاره و از او به عنوان فیلسوف بزرگ اسلام یاد می کند و آراء او را توضیح می دهد. نیز از تعلیقه وی به حکمت الاشراق (سهروردی) ذکری به میان می آورد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۳۷-۳۱ و ۴۳-۴۲ و ۵۳ و ۷۸ و ۸۴).

حکمه الاشراق (سهروردی)

از او به عنوان شیخ شهاب‌الدین حکیم اشراقی و شیخ مقتول یاد می‌کند و در چند صفحه درباره آراء او توضیح می‌دهد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۳۶-۳۵ و ۵۳-۵۲).

نبراس الضیاء اثر میرداماد

او را «محقق داماد» می‌نامد و می‌نویسد کتاب مذکور در تقیه و بقاء است و نسخه خطی آن در کتابخانه [مدرسه] مروی تهران است (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۸۴).

منابع تاریخ اسلام

الملل و النحل (شهرستانی)

در ارتباط با آراء و عقاید مذاهب و شرک نزد آنان و بیان آراء فلاسفه پیش از اسلام به این کتاب ارجاع داده است (کشف الاسرار: ۱۱ و ۳۱).

مروج الذهب (مسعودی)

بیان الادیان (ابوالمعالی)

نام مؤلف ابوالمعالی الحسینی العلوی از مؤلفان قرن پنجم هجری است. چهار باب اول این کتاب با تصحیح عباس اقبال آشتیانی در سال ۱۳۱۲ ق توسط مطبعه مجلس به چاپ رسیده است.

کتاب‌های مقتل از قبیل ملهوف سید

منظور کتاب *اللّهوف الی قتلی الطوفوف* اثر سیدین طاووس است.

تاریخ اعثم

منظور کتاب *الفتوح* اثر احمد بن اعثم کوفی (م ۳۱۴ ق) است که اولین بار در سال ۱۳۰۰ شمسی در ایران به چاپ رسید.

تاریخ طبری یا تاریخ الامم و الملوک

امام به نقل از *مروج الذهب* مسعودی از تاریخ طبری تعریف می‌کند و نیز می‌نویسد ابن خلکان نیز درباره او مدحی بسزا گفته (کشف الاسرار: ۱۵۱).

آثار حدیثی - کلامی

کتاب احتجاج [طبرسی]

در پاسخ اینکه امام علی^(ع) در نامه به معاویه در مورد امامت خود سخنی نگفته و به شورای مهاجر و انصار احتجاج کرده می نویسد:

اینک ما چشم پوشی می کنیم از آن همه روایات و آیات و احتجاجات علی و حسن و حسین و زهرا و ... و غیر آنها که در کتاب احتجاج موجود و از طرق عامه و خاصه ثابت است. اینک جملاتی از نهج البلاغه می آوریم (کشف الاسرار: ۱۶۴).

در فراز فوق، نام مؤلف را ذکر نکرده اما در جایی دیگر در مورد توقیع شریف امام غائب^(عج) به کتاب اکمال الدین شیخ صدوق، کتاب غیبت شیخ طوسی و احتجاج طبرسی اشاره می کند. ظاهراً این موارد را از کتاب عوائد الایام ملا احمد نراقی اخذ کرده است.

احقاق الحق اثر قاضی نورالله [شوشتری]

در معرفی این کتاب به کتاب الکنی و الالقب [شیخ عباس قمی] ارجاع می دهد (کشف الاسرار: ۱۵۶). این کتاب توسط عده‌ای از فضلالی حوزه علمیه قم تصحیح و مقابله و به اهتمام سید محمود مرعشی با تعلیقات آیت العظمی مرعشی نجفی در سال ۱۴۰۳ق از طرف کتابخانه آیت العظمی مرعشی نجفی به چاپ رسیده است. عنوان کامل کتاب چنین است: احقاق الحق و ازهاق الباطل تألیف القاضی السید نورالله الحسینی المرعشی التستری الشهید فی بلاد هند سند ۱۰۱۹.

اشعه اللمعات اثر شیخ عبدالحق دهلوی

درباره زندگی و آثار تعدادی از بزرگان اهل سنت به این کتاب ارجاع می دهد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۴۵).

اصول کافی

از این کتاب به عنوان «بزرگترین کتاب‌های حدیث» (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۳۲۷) یاد می کند. مؤلف آن محمد بن یعقوب کلینی است.

اقبال [الاعمال]

می نویسد: «سید بن طاووس کتاب طبری را درباره حدیث غدیر در اقبال ذکر می کند» (کشف الاسرار: ۱۴۳-۱۴۲). این کتاب با عنوان اقبال بالاعمال الحسنه (اقبال الاعمال) با تحقیق جواد قیومی به چاپ رسیده است.

الفین علامه [حلی]

مؤلف کشف الاسرار می نویسد:

تنها آیه الله جمال الدین حسن بن یوسف بن [علی بن] مطهر حلی معروف به علامه متوفی در سال ۷۲۶ به خواهش پسرارجمندش فخرالمحققین یک کتاب در امامت نوشته مشتمل به دو هزار دلیل که هزار دلیل آن بر امامت امیرالمؤمنین و هزار دلیل بر ابطال شبهات مخالفین است... لکن در نسخه هایی که در دست است از هزار دلیل دوم بیش از سی و چند دلیل باقی نمانده و بقیه کتاب از دست رفته و این کتاب در سال (۱۲۹۸) در ایران طبع شده (کشف الاسرار: ۱۶۱).

بحار الانوار

امام در یک جا این کتاب را «کتابخانه مهمی» می خواند (کشف الاسرار: ۱۶۲) و در جایی دیگر تعبیر «کتابخانه کوچکی» برای آن به کار می برد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۳۱۹). از علامه مجلسی به عنوان عالم بزرگوار و محدث عالی مقدار یاد می کند و می نویسد:

صاحب این کتاب چون دیده کتاب های بسیاری از احادیث است که به واسطه کوچکی و گذشتن زمان ها از دست می رود تمام آن کتاب ها را بدون آنکه التزام به صحت همه آنها داشته باشد در یک مجموعه به اسم بحار الانوار فراهم کرده... در آن کتاب هایی هست که خود صاحب بحار آنها را درست نمی داند.
(کشف الاسرار: ۳۱۹)

تحف العقول

مؤلف این کتاب حسن بن علی بن الحسین بن شعبه الحرانی است.

حق الیقین

در مورد عنایت علمای شیعه به معجزات پیامبر اسلام (ص) به این اثر از تألیفات علامه محمد باقر مجلسی استناد شده است (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۲۱).

سخنان محمد (ص)

در بحث طهارت، در نقل حدیث مبنی بر اینکه خدا نظافت را از ایمان دانسته به کتاب مذکور ارجاع می‌دهد (ر.ک.به: کشف الاسرار: ۲۱۸). این کتاب به کوشش و ترجمه ابوالقاسم پاینده در سال ۱۳۱۸ شمسی به چاپ رسید.

شافی اثر سید مرتضی علم الهدی (م ۴۳۶)

می‌نویسد: «بهترین کتب و مشهورترین مصنفات در این باب [امامت] است و در دسترس همه است» (کشف الاسرار: ۱۶۱).

شرایع تألیف محقق (م ۶۷۶)

عنوان دقیق کتاب *شرایع الاسلام فی مسائل الحلال و الحرام* اثر ابوالقاسم نجم‌الدین جعفر بن الحسن معروف به محقق حلی است.

شرح تجرید [علامه حلی]

در نقل مخالفت‌های شیخین با قرآن و بازیچه قراردادن احکام علاوه بر کتاب *فصول المهمه* به شرح *تجرید* ارجاع می‌دهد و می‌نویسد: «در کتاب‌های علمی ما حتی شرح *تجرید* علامه [حلی] به آن مختصری آن همه معجزات پیغمبر را نقل کرده» (کشف الاسرار: ۱۲۱). عنوان کامل کتاب *کشف المراد فی شرح تجرید الاعتقاد* و نام کامل مؤلف حسن بن یوسف بن علی بن المطهر معروف به علامه حلی است. نیز می‌افزاید: «قوشچی که از بزرگان سنیان است در شرح *تجرید* گوید...» (کشف الاسرار: ۱۳۸).

توضیح اینکه کتاب *تجرید الاعتقاد* اثر خواجه نصیر طوسی است که شروح زیادی بر آن نوشته شده که از مهم‌ترین آنها در میان علمای شیعه شرح *تجرید* علامه حلی و در میان علمای اهل سنت شرح قوشچی است.

عبقات الانوار اثر میرحامد حسین هندی

امام معتقد است در (موضوع) امامت مثل آن تاکنون (کتابی) نوشته نشده. مصنف آن سید بزرگوار و علامه روزگار میرحامد حسین هندی است. در جایی دیگر می‌گوید: «کتاب *عبقات* که

بزرگترین کتابی است که ما در امامت دیدیم» (کشف الاسرار: ۱۵۵). امام در نقل احادیث از کتب اهل سنت از کتاب *عبقات الانوار* استفاده کرده و پس از یک هشدار می نویسد:

اکنون قریب دو سال است که به ملت شیعه راجع به تجدید طبع این کتاب پیشنهاد شده و به خونسردی تلقی شده است (کشف الاسرار: ۱۴۱).

عوائد نراقی

منظور کتاب *عوائد الایام* اثر ملا احمد نراقی (م ۱۲۴۵ق) است. در بحث دلایل حکومت فقیه در زمان غیبت به احادیثی اشاره و آنها را به کتاب فوق ارجاع می دهد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۸۷).

غایه المرام اثر سید هاشم بحرانی

از وی به عنوان «سید جلیل» و «سید بزرگوار» (کشف الاسرار: ۱۴۰ و ۱۴۴) یاد می کند و در معرفی این کتاب به سه کتاب *لؤلؤ البحرین*، *مستدرک* (الوسایل) حاجی نوری و *سقیه البحار* شیخ عباس قمی ارجاع می دهد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۵۶). همچنین در بحث اعتقادات شیعه به امامت و احادیث مربوط به آن و استناد به کتب اهل سنت از این کتاب بهره برده و در ذکر احوال مؤلف می نویسد:

دارای تقوی و ورع بسیار بوده و با سلاطین از روی بی اعتنائی رفتار می کرده و تحت نفوذ آنان نبوده است (کشف الاسرار: ۱۵۶).

فصول المهمه اثر سید شرف الدین العاملی

از او به عنوان علامه بزرگوار و سید بزرگوار یاد می کند و در نقل احادیث مورد قبول اهل سنت و کتاب های حدیثی و تفسیری آنان به کتاب مذکور ارجاع می دهد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۱۹ و ۱۳۲).

قواعد علامه (م ۷۲۶ق)

منظور کتاب *قواعد الاحکام* علامه حلّی متوفی ۷۲۸ق است.

مرآة العقول (شرح کافی)

خیانت نویسنده *اسرار مزار ساله* در نقل روایت از کافی به نقل از کتاب *مرآة العقول* شرح کافی را یادآوری می‌کند. این کتاب از تألیفات علامه مجلسی است.

مراجعات اثر علامه سید شرف الدین عاملی

از وی تحت عنوان «علامه بزرگوار» یاد می‌کند و در بحث اعتقادات شیعه و استناد به احادیث از کتب اهل سنت به این کتاب ارجاع می‌دهد (ر.ک. به: کشف الاسرار ۱۳۲).

معانی الاخبار شیخ صدوق

کتاب فقیه

منظور کتاب *من لا یحضره الفقیه* اثر محمدبن علی ابن الحسین بن بابویه القمی معروف به شیخ صدوق می‌باشد.

کتاب‌های کلامی - جدلی (ردیه‌ها)

منهج الرشاد اثر شیخ جعفر [کاشف الغطا]

امام خمینی در چند جا به این کتاب که در ردّ وهابیت نوشته شده ارجاع داده و می‌نویسد: «عبدالعزیز بن سعود اشکالات خود را در یک رساله جمع‌آوری کرده برای شیخ بزرگوار شیخ جعفر متوفی در سال ۱۲۲۸ق فرستاده شیخ نیز جواب اشکالات را که اصلش از ابن تیمیه بوده در رساله *منهج الرشاد* که در سال ۱۳۴۳ق در نجف به طبع رسیده به تفصیل داده». گفتنی است امام از ذکر لقب کاشف الغطا خودداری کرده است. نام دقیق این کتاب *منهج الرشاد لمن اراد السداد* می‌باشد.

الهدایه المهدویه اثر مجدالعلماء اردکانی

از این کتاب با عنوان *هدایه المهدیه اردکانی* یاد کرده و در جایی با اشاره به کتاب *فرائد میرزا ابوالفضل گلپایگانی* که آن را برای ترویج مذهب باب و بهاء نوشته، به کتاب فوق ارجاع می‌دهد (ر.ک.به: کشف الاسرار: ۵۶).

منابع فقهی

جواهرالکلام

امام ضمن ارجاع به مباحث فقهی از جمله باب طهارت درباره اهمیت این کتاب می‌نویسد: «هر کس کتاب جواهرالکلام را دیده است می‌فهمد که زحمتهای مجتهدین... از چه قرار است» (کشف الاسرار: ۲۰۴). کتاب *جواهرالکلام فی شرح شرایع الاسلام* اثر شیخ محمد حسن نجفی معروف به صاحب جواهر می‌باشد.

عروه الوثقی اثر [آیت‌الله] آقا سیدمحمدکاظم یزدی

این کتاب را از معروف‌ترین رساله‌های عملی می‌نامد و می‌نویسد:

یکی از مجتهدین که سال‌های طولانی مرجع تقلید شیعیان بود و الان هم بسیاری تقلید او را می‌کنند با آن که مرده است مرحوم آقا سید محمد کاظم یزدی است (کشف الاسرار: ۱۹۲).

مکاسب شیخ مرتضی انصاری (م ۱۲۸۱)

از وی به عنوان استاد فقهاء یاد می‌کند و در بحث «ولایت از قبل ظالم» به کتاب او استناد می‌جوید.

وسائل [الشیعه]

در نقل برخی روایات و مباحثی چون استخاره، شرط‌بندی (سبق ورمایه) باب قضا و سایر ابواب فقهی به این کتاب ارجاع می‌دهد و از این کتاب به عنوان «بزرگ‌ترین کتاب‌های اسلامی» (کشف الاسرار: ۳۱۹) یاد می‌کند. نام مؤلف محمدبن حسن الحر العاملی و عنوان کامل کتاب *وسائل الشیعه الی تحصیل الشریعه* می‌باشد.

وسيله [النجاه] اثر [آيت الله] سيد ابوالحسن اصفهانی

امام در دو جا به مرجعیت سید ابوالحسن اصفهانی اشاره می‌کند و در تعریف از کتاب *وسيله النجاه* می‌نویسد: «شما یک کتاب کم حجم کوچک فقط می‌بینید به نام *عروه الوثقی* یا *وسيله [النجاه]* دیگر نمی‌دانید این با چه زحمتهای طاقت فرسا و خون دلها تهیه شده و به دسترس توده گذاشته شده این نتیجه شصت هفتاد سال عمر یک نفر فقیه است» (کشف‌الاسرار: ۲۰۴).

آثار فرهنگی - سیاسی دوران مشروطه به بعد

آثار سید احمد کسروی از جمله کتاب شیعی‌گری

یک جا بدون ذکر نام کسروی و کتابش می‌نویسد:

... آن کتاب ننگین با آن اسم شرم‌آور که گویی با لغت جن نوشته شده و آمیغ و

آخشیج‌ها و صدها کلمات وحشی دور از فهم... (کشف‌الاسرار: ۵۹).

در جای دیگر می‌نویسد: «آن مرد افیونی بی‌خرد در کتاب شیعی‌گری می‌گوید...» (کشف‌الاسرار: ۱۳۳). ایشان در چند جا شدیدترین عبارات را درباره کسروی به کار می‌برد و او را (بدون ذکر نام) استاد حکمی‌زاده و نیز دیوانه ابلهی که مشروبات مسکره و دود تاریک افیون مغز ناپاک او را افسرده کرده و «ارباب خنک باف» حکمی‌زاده و «تهی مغز مدعی پیغمبری» (کشف‌الاسرار: ۶۱-۶۰ و ۷۰ و ۷۳) می‌خواند.

آثار شریعت سنگلجی

با اشاره به سانسور دوران رضاشاه می‌نویسد:

کتاب اسلام و رجعت که نوشته شد یکی از روحانیین قم کتاب ایمان و رجعت

نوشت و دروغ‌پردازی و خیانت کاری سنگلجی را آفتابی کرد و نگذاشتند طبع شود

اکنون هم خطی موجود است.^۱ (کشف‌الاسرار: ۳۳۳)

۱- طرح پرسش‌ها و شبهاتی درباره رجعت موجب تألیف آثار متعددی از سوی علما طی سال‌های ۱۳۱۵ تا ۱۳۲۳ ش شد (ر.ک. به: رسول جعفریان، *جریانها و سازمانهای مذهبی- سیاسی ایران*، ص ۷۰۷). کتاب *الایمان و الرجعه* تألیف آیت‌الله محمد علی شاه آبادی (م ۱۳۲۸ ش) استاد عرفان امام خمینی می‌باشد (ر.ک. به: استادزاده، *زندگینامه آیت الله العظمی شاه‌آبادی و مجاهد شریف شهید شاه‌آبادی*، ص ۷۰).

در چند جای دیگر هم به طرز تفکر شریعت سنگلجی انتقاد می‌کند و کتاب «توحید در عبادت» (کشف‌الاسرار: ۶۴) او را مورد اشاره قرار می‌دهد.

روزنامه ملانصرالدین چاپ قفقاز

امام معتقد است ریشه سخنان حکمی‌زاده از آثار وهابی‌ها و بهائی‌ها و پاره‌ای که فحش و بدگویی به بزرگان دین است از روزنامه ملانصرالدین قفقاز است و می‌افزاید:
 منتهی در آن روزنامه بدگویی و بی‌آبرویی را با شیوه خوشمزه دلربایی نوشته‌اند از شما آن مزه را هم ندارد. (کشف‌الاسرار: ۶۱)

ملا نصرالدین روزنامه مصور هزلی یا فکاهی بود که به مدیریت و سردبیری جلیل محمدقلی‌زاده نخجوانی در سال ۱۳۲۴ ق (۱۲۸۵ ش) مقارن با اعلان مشروطه ایران در شهر تفلیس منتشر شد (محیط طباطبایی ۱۳۶۶: ۲۲۰).

روزنامه‌های دوران رضا شاه

روزنامه‌های دوران رضاشاه را که علیه روحانیت تبلیغات می‌کردند ننگ ایران می‌خواند.

قانون اساسی

ایشان می‌نویسد: «به حکم عقل و قانون اساسی هر قانونی برخلاف قوانین اسلام باشد در این مملکت قانونیت ندارد» (کشف‌الاسرار: ۱۸۹).

بازیگران عصر طلایی

اشاره به این کتاب به صورت تلویحی و کنایه‌وار است. ایشان خطاب به حکمی‌زاده می‌نویسد:
 ما شما را در این موضوع خیانتکار نمی‌خوانیم و گفته شما را پیروی می‌کنیم
 و گرنه حق داریم شما را از مختاری‌ها و احمدی‌ها و دیگر بازیگران عصر طلایی
 زیانکارتر به توده معرفی کنیم. (کشف‌الاسرار: ۱۸۹)
 کتاب بازیگران عصر طلایی نوشته ابراهیم خواجه نوری در چند جلد در شرح حال رجال سرشناس دوران رضاشاه پس از شهریور ۱۳۲۰ (طی سال‌های ۱۳۲۲-۱۳۲۰) چاپ و منتشر شد.

آثار نویسندگان خارجی (اروپایی و عرب) آثار نویسندگان اروپایی

در نقل حدیث طبر از منابع اهل سنت می‌نویسد:

جرجس انگلیسی در کتابی که به اسم (مقاله فی الاسلام) نوشته و هاشم عربی آن را به عربی ترجمه کرده این قضیه را می‌نویسد و عده‌ای اروپاییان در کتاب‌های فرانسوی و انگلیسی و آلمانی این قضیه را مذکور داشتند و توماس کارلیل در کتاب الابطال مختصر آن را ذکر می‌کند. (کشف‌الاسرار: ۱۵۲)

کتاب گوستاو لوبون

نام کتاب وی تمدن اسلام و عرب می‌باشد. امام از ذکر نام کتاب خودداری کرده و ضمن ارجاع به آن و کتاب تاریخ تمدن اسلام آنها را چنین نقد می‌کند:
با آنکه در آن کتابها نیز از تمدن اسلام خبری نیست مگر به قدر فهم مصنف آنها که خیلی ناقص‌تر از آن است که تمدن اسلام را بفهمند (کشف‌الاسرار: ۲۷۳).

رمان‌های اروپایی از جمله کتاب بوسه عذرا

درباره بی‌میلی مردم به کتاب‌های دینی، ترویج رمان‌های اروپایی را در این زمینه مورد اشاره قرار می‌دهد و می‌نویسد:

... تا دروغها و یاوه‌سرایی رمانها که اروپائیان با استادی خاص به خودشان و غرضهای فاسد مسموم در بین جوانهای ما پخش کردند و روح شهامت و شجاعت و جوانمردی را از آنها ربوده و در عوض روح عشق‌بازی و بی‌عفتی و تقلب به آنها دمیده‌اند مانده به این کتابها [کتابهای دینی] اعتنایی ندارند (کشف‌الاسرار: ۱۲۱).

در جایی دیگر به کتاب بوسه عذرا اشاره می‌کند و معتقد است این‌گونه رمان‌ها عفت و اخلاق و شهامت و همه چیز جوان‌های ما را به باد فنا داد (ر.ک. به: کشف‌الاسرار: ۱۹۳).

الحاضر العالم الاسلامی

نام کتاب جرجی زیدان است که در کشف‌الاسرار نام عربی و فارسی کتاب با عنوان تاریخ تمدن اسلام و یا کتاب تمدن اسلام بدون ذکر نویسنده قید شده است.

آثار نویسندگان مصری از جمله طنطاوی

امام معتقد است ریشه شبهات حکمی زاده در مورد بحث شفاعت از وهابیت است. پس از آن بعضی نویسندگان مصر شفاعت را به طور کلی انکار کرده و شیخ طنطاوی این سخن را پسند کرد و به اسم خود تمام کرد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۷۷). همچنین پس از نقل احادیثی در بحث امامت از جمله حدیث طبر (جانشین قرارداد حضرت علی^(ع) از سوی پیامبر^(ص) پس از مهمانی فرزندان عبدالمطلب) از کتاب *مراجعات*، به آثار اهل تسنن اشاره می کند و به منابع جدیدتری از جمله *جریده السیاسة* (به تاریخ ۱۲ ذی القعدة ۱۳۵۰) به قلم دکتر هیکل مصری ارجاع می دهد (ر.ک. به: کشف الاسرار: ۱۹۳).

منابع حدیثی اهل سنت

اشاره های ایشان به منابع اهل سنت به صورت مراجعه غیر مستقیم و با واسطه است. تعدادی از این کتاب ها به این شرح می باشد: *صحیح بخاری*، *صحیح مسلم*، *مسند احمد بن حنبل*، *شرح نهج البلاغه* ابن ابی الحدید، *تفسیر کشاف*، *الجوهرة النيرة*، امام ثعلبی در *تفسیر کبیر*، علامه مصری شبلنجی در *کتاب نورالابصار*، *سیره حلبی*، *حاکم در مستدرک*، *قوشچی* از بزرگان سنیان در *شرح تجرید*، *صحیح ترمذی*، *سنن ابن داود* یا *صحیح ابن داود*، *کتاب الولا یه طبری*، *ابن مغزلی* در *کتاب مناقب*، *سنن ابن ماجه* یا *صحیح ابن ماجه*، *سنن نسائی* و *خصائص*.

در مواردی نیز به طور کلی به آثار علمای اهل سنت و یا بدون ذکر کتاب ارجاع داده است مثلاً: *اخبار صحاح*، *صحاح سته*، *کتب معتبره اهل سنت*، *ابراهیم حموی* از بزرگان علماء اهل سنت، *موفق بن احمد* از علماء سنیان، *ابن شهر آشوب*، *ابن عقده*، *تصانیف اهل سنت* درباره حدیث منزلت، *تصانیف اهل سنت* درباره حدیث ثقلین، *سفینه و خلافت علی^(ع)*، آثار مورخین درباره حدیث همدوشی نبوت و امامت، *احادیث اهل سنت* درباره آخرین کلام پیامبر^(ص) که راجع به امامت بود (ر.ک. به: کشف الاسرار صفحات متعدد).

سایر

کتاب [دیوان] قآنی

یکی از طراری‌های حکمی‌زاده را این می‌داند که عقاید دیگران از جمله دراویش را به علمای شیعه نسبت داده است. از این رو می‌نویسد:

خوب است شما کتاب قآنی را به دست بیاورید و بگوئید اینها یعنی علماء اسلام و دینداران علیقلی میرزا و محمدشاه قاجار را خدا می‌داند زیرا که در اشعار آنها است که گردش چرخ و فلک و برقرار بودن عالم از اراده اینهاست. (کشف الاسرار: ۸۲)

ارجاعات کلی

امام خمینی در مواردی نام مرجع خود را دقیقاً ذکر نکرده است. به طور مثال درباره ریشه افکار حکمی‌زاده و کسروی می‌نویسد:

ریشه گفته‌های ارباب بیمزه گوی آمیغ و آخشیح تراش شما را پیدا کردیم گروهی از اهل اهواء و نحل بودند. (کشف الاسرار: ۶۱)

فراز فوق نشان می‌دهد ایشان با اعتقادات ادیان و مذاهب و فرق و نحله‌های مذهبی از جمله زردشتیان آشنایی داشته و در این زمینه مطالعه کرده بودند. ایشان در موارد متعددی خوانندگان را به مراجعه و مطالعه کتاب‌های مرتبط با بحث (مثلاً کتب ملل و نحل، تواریخ و سیر) ارجاع می‌دهد. یکی از ویژگی‌های مهم کشف الاسرار استناد به کتاب‌ها و تألیفات اهل تسنن است. البته در این زمینه از منابع متعلق به دانشمندان شیعی بهره برده است. عباراتی چون: به شهادت تواریخ معتبره، پیغمبر اسلام چنانچه می‌دانید و در تواریخ جهان خواندید، یک نظر به حال خلفا و مراجعه به کتب حدیث و تاریخ خود سنیان، کتاب‌های سنی و شیعه و تواریخ جهان، تاریخ اسلام، مطلعین می‌گویند و تاریخ نشان می‌دهد، کتاب‌های مقتل، کتاب‌های مصیبت، تواریخ معتبره و کتاب‌های صحیح سنیان، در زمان ائمه هر کس از تاریخ مطلع است می‌داند که...، ارجاع به تواریخ اسلام، تواریخ همه در دست است و پشتیبانی‌هایی که مجتهدین از دولت کردند در تواریخ مذکور است، اینکه گفتید پادشاهان زیاد بودند که به اجازه علما کار می‌کردند از بی‌اطلاعی از تاریخ است، اشاره به تفاوت تاریخ با اخبار کتب احادیث، و از این قبیل موارد که نام آثار به طور کلی آمده نشان می‌دهد که مؤلف کتاب کشف الاسرار علاوه بر آنچه به طور

مشخص نام برده، دارای مطالعات تاریخی به‌ویژه در مورد تاریخ اسلام بوده است. همچنین ایشان در خصوص مسائل فقهی گاه با عنوان کلی به کتاب‌های اصولی، کتاب‌های درایه، کتاب‌های قضا، کتاب فقها در باب ولایت از قبل ظالم، مکاسب محرمة در کتاب‌های فقهی، کتاب‌های فارسی مرحوم مجلسی، کتاب‌های مفید و شیخ الطایفه و خواجه نصیر و صدوق و علامه و دیگر از محققین و مصنفین معتبر، ارجاع می‌دهد. این قبیل موارد بیان‌گر اشراف کامل ایشان به منابع و مصادر علوم فقهی و حوزوی و اطلاع از گنجینه بزرگ میراث علمای شیعه است. نیز ارجاع به «تفاسیر شیعه و سنی» حاکی از تسلط ایشان به کتاب‌های تفسیر قرآن می‌باشد.

فهرست الفبایی آثار مندرج در کتاب کشف‌الاسرار*

در پایان این مقاله، فهرستی از کلیه آثار و کتاب‌هایی که در کتاب کشف‌الاسرار درج شده به صورت الفبایی ارائه می‌شود.

الف

- /احتجاج، احمد بن طبرسی
- /حقوق الحق، قاضی نورالله شوشتری
- /الاستیعاب فی معرفه الاصحاب، یوسف بن عبدالله ابن عبدالبر
- /اسدالغابه
- /اسفار، ملاصدرا
- /اسلام و رجعت، شریعت سنگلجی
- /اشارات، ابن سینا
- /اشعه اللمعات، شیخ عبدالحق دهلوی

* لازم به ذکر است که بر روی نام برخی کتاب‌ها و مؤلفان آنها جرح و تعدیل و اصلاحاتی صورت گرفته است. ضمناً امام به نقل از کتاب الذریعه شیخ آقا بزرگ تهرانی حدود چهل کتاب با عنوان الامامه ذکر می‌کند که با موضوع امامت قبل از دوران صفویه نگاشته شده است. از نقل این کتاب‌ها در اینجا خودداری شد.

- الاصابه فی تمییز الصحابه، ابن حجر عسقلانی
- اصول کافی، محمد بن یعقوب کلینی
- الفین، علامه حلی
- اقبال، سید بن طاووس
- اکمال الدین، شیخ صدوق
- ایمان و رجعت

ب

- بازیگران عصر طلایی، ابراهیم خواجه نوری
- بحار الانوار، علامه مجلسی
- بغیه الوعاه، سیوطی
- بلغه، فیروز آبادی
- بوسه عذرا، جورج م رونالد
- بیان الادیان، ابوالمعالی
- تاریخ ابوالفداء
- تاریخ الامم والملوک، طبری
- تاریخ بغداد، ابوالفضل احمد بن ابی طاهر
- تاریخ تمدن اسلام، جرجی زیدان
- تاریخ طبری ← تاریخ الامم والملوک
- تحف العقول، حسن بن علی بن الحسین بن شعبه الحرانی
- تعلیقه بر حکمت الاشراف، ملاصدرا
- تفسیر قرآن، ابویوسف یعقوب بن سفیان
- تفسیر کبیر، طبری
- تفسیر کبیر، ثعلبی

- تفسیر کشاف، زمخشری
- تلخیص مستدرک، ذهبی
- تمدن اسلام و عرب، گوستاولوبون
- توحید در عبادت، شریعت سنگلجی

ج

- جمع الفوائد، ابن حجر میثمی
- جمع بین صحاح سته، اندلسی
- جمع بین صحیحین، حمیدی
- جواهر الکلام، محمد حسن نجفی
- الجواهره النیره

ح

- الحاضر العالم الاسلامی ← تاریخ تمدن اسلام
- حق الیقین، علامه مجلسی
- حکمه الاشراف، سهروردی

خ

- خصائص علویه، نسائی

د

- دایرة المعارف، فریدو جدی
- درایه حدیث الولایه، ابوسعید مسعود بن ناصر سجستانی
- دعاء الهداه الی اداء حق المولاه، ابوالقاسم عبدالله الحسکانی
- دلائل النبوه، بیهقی
- دیوان قآنی

ذ

- الذریعه الی تصانیف اهل الشیعه، آقا بزرگ طهرانی

ر

- رجال کَشَّی

- رساله جاحظ

ز

- زیادات مسند، عبدالله بن احمد

س

- سخنان محمد (ص)، ابوالقاسم پاینده

- سفرنامه ابن بطوطه

- سفینه البحار، شیخ عباس قمی

- سنن ابن ماجه یا صحیح ابن ماجه

- سنن بیهقی

- سنن نسائی یا صحیح نسائی

- (جریده) السیاسه

- سیره حلبی

ش

- شافی، سیدمرتضی علم الهدی

- شرایع الاسلام، محقق حلّی

- شرح تجرید، علامه حلّی

- شرح تجرید، قوشچی

- شرح نهج البلاغه، ابن ابی الحدید

- شفا، ابن سینا

- شیعی گری، احمد کسروی

ص

- صحیح ابی داود یا سنن ابی داود

- صحیح بخاری

- صحیح ترمذی

- صحیح مسلم

- صحیفه سجاده

- صواعق، ابن حجر

ط

- طبقات الشافعیه، سبکی

ع

- عبقات الانوار، میرحامد حسین هندی

- عروه الوثقی، سیدمحمد کاظم یزدی

- عقدا الفرید، احمدبن عبدربه

- عوائد الایام، ملا احمد نراقی

- عیون الاخبار، ابن قتیبه

غ

- غایه المرام، سیدهاشم بحرانی

- الغیبه، شیخ طوسی

ف

- الفتوح، ابن اعثم کوفی

- فرائد، میرزا ابوالفضل گلپایگانی

- فصول المهمه، علامه سیدشرف الدین العاملی

- فقيه ← من لا يحضره الفقيه

ق

- قانون، ابن سينا
- قواعد الاحكام، علامه حلى

ك

- الكامل فى التاريخ، ابن اثير
- الابطال، توماس كارلايل
- كفايه الطالب فى مناقب على بن ابيطالب، محمد بن يوسف شافعى
- الكنى و الالقاب، شيخ عباس قمى

ل

- لؤلؤ البحرين، حاجى نورى
- لهوف، سيد بن طاووس

م

- مرآت الجنان، علامه يافعى
- مرآت العقول (شرح كافى)، علامه محمد باقر مجلسى
- مراجعات، علامه سيد شرف الدين عاملى
- مروج الذهب، مسعودى
- مستدرک الوسائل، حاجى نورى
- مستدرک، حاكم نيشابورى
- مسند، احمد بن حنبل
- معانى الاخبار، شيخ صدوق
- مقاله فى الاسلام، جرجس انگليسى
- مكاسب، شيخ مرتضى انصارى

- (روزنامه) ملا نصرالدین
- ملل و نحل، شهرستانی
- مهبوف ← لهورف سید بن طاووس
- مناقب، ابن مغزلی شافعی
- مناقب، ابوالحسن علی بن محمد خطیب فقیه شافعی
- مناقب، محمد بن علی بن شهر آشوب
- منطق الشفا ← شفا، ابن سینا
- من لا یحضره الفقیه، شیخ صدوق
- (رساله) منهج الرشاد، شیخ جعفر کاشف الغطا

ن

- نبراس الضیاء، میر داماد
- نخب المناقب، حسین بن خیر
- نقض العثمانيه، اسکافی معتزلی
- نورالابصار، علامه شبلنجی
- نهج البلاغه، سید رضی

و

- وافى بالوفیات، صفدی
- وسائل الشیعه الی تحصیل مسائل الشریعه، محمد بن حسن الحر العاملی
- وسیله النجاه، سید ابوالحسن اصفهانی
- (کتاب) الولایه، محمد بن جریر طبری

ه

- هدایه المهدیه یا الهدایه المهدویه، مجد العلماء اردکانی

نتیجه‌گیری

امام خمینی در تألیف کتاب کشف‌الاسرار برای پاسخ‌گویی به شبهات مطرح شده در جزوه چهل صفحه‌ای اسرار هزار ساله، با احساس مسئولیتی شگرف و در مدتی کوتاه به خلق اثری نائل شد که از اهمیت زیادی برخوردار است. این کتاب علاوه بر آنکه توانایی علمای اسلام و مذهب تشیع در دفاع از اعتقادات اسلامی و شیعی را به نمایش می‌گذارد، در شناخت دقیق‌تر و بیشتر ما از سیر تحول فکری امام خمینی بسیار سودمند است. حجم کتاب کشف‌الاسرار حدود ۳۴۰ صفحه یعنی ۸/۵ برابر کتاب اسرار هزار ساله می‌باشد. امام در نگارش این اثر از حدود پنجاه مأخذ به صورت مراجعه مستقیم استفاده کرده است. البته ارجاعات و مستندات ایشان بیش از این تعداد است و آثار ذکر شده در این کتاب حدود ۱۲۰ عنوان را شامل می‌شود و این به جز حدود چهل عنوان کتاب مربوط به موضوع امامت است که از کتاب الدررعیه شیخ آقا بزرگ تهرانی نقل کرده است. این آثار دربردارنده طیف وسیعی از منابع و مصادر علوم اسلامی از فقه و حدیث و کتاب‌های ملل و نحل و آثار فلسفی و کلامی و جدلی گرفته تا کتاب‌های دوران پس از مشروطه و هم عصر مؤلف شامل کتاب‌های رمان و روزنامه‌ها و آثار متفکران و نویسندگان ایرانی و خارجی می‌شود و نشانگر اشراف و تسلط کافی نویسنده به متون مختلف می‌باشد.

منابع

تذکر: به منظور اطلاع از محل و تاریخ چاپ و نام کامل کتاب‌ها و مؤلفان آنها به تعداد زیادی از منابع مورد اشاره در این مقاله مراجعه شده است.

- استاذزاده (۱۳۶۵) زندگینامه آیت‌الله العظمی شاه آبادی و مجاهد شریف شهید شاه آبادی، تهران: حوزه علمیه شهید شاه آبادی.
- امام خمینی. (بی‌تا) کشف‌الاسرار، بی‌نا.
- بدلا، سیدحسین. (۱۳۷۸) هفتاد سال خاطره از آیت‌الله سید حسین بدلا، مرکز اسناد انقلاب اسلامی.
- جعفریان، رسول. (۱۳۸۵) جریان‌ها و سازمان‌های مذهبی - سیاسی ایران (از روی کارآمدن محمد رضاشاه تا پیروزی انقلاب اسلامی)، قم: ناشر، مؤلف چاپ ششم.
- حکمی زاده، علی اکبر (۱۳۲۲)، اسرار هزارساله، نشریه پرچم.

- دلیل آفتاب، خاطرات یادگار امام. (۱۳۷۵) تهران: مؤسسه تنظیم و نشر آثار امام خمینی.
- عنایت، حمید. (۱۳۶۳) سیری در اندیشه سیاسی عرب، تهران: امیرکبیر.
- محیط طباطبایی، محمد. (۱۳۶۶) تاریخ تحلیلی مطبوعات ایران، بی جا، بعثت.
- مشار، خانبابا. (۱۳۵۳-۱۳۵۰) فهرست کتاب‌های چاپی فارسی، تهران: چاپخانه ارژنگ.